

Leena Kurki & Tuukka Tomperi

VÄITTELY OPETUSMENETELMÄNÄ

*Kriittisen ajattelun, argumentaation
ja retoriikan taidot käytännössä*

AJATTELUTAIDOT



niin & näin

Tampere 2011

© Leena Kurki, Tuukka Tomperi & Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISBN-NUMERO

978-952-5503-53-1

KANNET

Antti Salminen

TAITTO

Kimmo Hokkanen

PAINOTYÖ

Tallinnan kirjapaino-osakeyhtiö

Tallinna, 2011

KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry / *niin & näin*

Alkusanat	7
Kirjan taustasta ja sisällöstä	9
I MIKSI VÄITTELYÄ?	13
Kriittinen ajattelu	14
Väittely argumentaationa ja kommunikaationa	17
Väittely ja retoriikka draamana	21
II VÄITTELYN HISTORIAA	27
Antiikki: dialektiikan ja retoriikan alkuperä	28
Keskiaika ja yliopistolaitoksen synty	35
Renessanssi ja uusi aika	37
Kohti nykyaikaa	40
III VÄITTELY, ARGUMENTAATIO JA RETORIikka	47
Väittely argumentaationa ja retoriikkana	47
Väittelymallien metaforat	48
Argumentaation elementit	50
Päättyneiden muodot	57
Argumentaation virheet ja harhapäätelmät	60
Argumentaation rakentamisen keinot	62
Perusteiden pätevyysalueet	65
Kielen tehokeinot	67
Argumentoinnin uskottavuus	70
Puhetaito väittelyn tukena	72
Puheeseen valmistautuminen	73
Puheen suunnittelu, rakenne ja tehtävät	74
Persoonan tukeminen	76
IV VÄITTELY NYKYAIKANA	81
Modernin kouludebatin synty ja tärkeimmät väittelymallit	81
Traditionaalinen väittelymalli	82
Ristikuulustelutekniikka	82
British Union -väittely	84
Lincoln–Douglas-väittely	85
Ongelmanratkaisumalli	85
Traditionaalinen väittely irlantilaisessa jesuiittakoulussa	87

V TRADITIONAALISESTA VÄITTELYSTÄ	
UUSIIN HAASTEISIIN	93
Uudet väittelymuodot	93
British Parliamentary Debate	93
"Nuijasota" eli mace debate	96
Muita uusia väittelymuotoja	97
Väittelykilpailut ja -seurat	98
Yliopistojen kansainväliset kilpailut ja väittelyseurat	98
Koulujen kansainväliset kilpailut	102
Joukkueväittelyn perustaidot	104
Tyyli	104
Sisältö	106
Strategia	107
VI VÄITTELYT SUOMESSA	111
Väittely opetussuunnitelmissa ja oppikirjoissa	111
Väittelykilpailut	118
Sokrates-väittelykilpailu	120
Väittely opetuksen kokonaisuudessa	122
Dialogi ja debatti	123
Väittely opetusmuotojen ketjussa	125
Väittelyjen pohjustaminen ja purkaminen	127
Väittely yliopiston opetusmenetelmänä	129
Suomalaisten yliopistojen väittelyseurat	132
Tampereen yliopiston väittelyseura	133
VII JÄLKISANAT	139
KIRJALLISUUS	141
YLEISHYÖDYLLISTÄ KIRJALLISUUTTA JA VERKKOSIVUJA	141
LÄHTEET	146
LIITTEET	163

ALKUSANAT

Väittely on yksi vanhimmista ja perinteikkäimmistä opetuksen ja oppimisen muodoista. Se harjaannuttaa monipuolisesti ajattelu-, puhe- ja toimintataitoja. Puhetaidon opetus ja väittelemisen käytäntö saivat alkunsa antiikin Kreikassa. Tuolloin yhteiskunnallinen muutos oli synnyttänyt tarpeen kouliintua politiikkaa, oikeudenkäyttöä ja muuta julkista toimintaa varten. Modernilla ajalla väittely joutui kuitenkin väistymään kirjallisen opin ja teoreettisen ajattelun tieltä.

Vaikka nykyään tiedostetaan hyvin, ettei opetus voi olla pelkkää tiedon jakamista, koulutuksen muodot uudistuvat hitaasti. Tarvitaan tietojen ja ajatusten yhteistä käsittelyä, arviointia ja soveltamista eli niitä käytännöllisiä taitoja, joita antiikin aikana korostettiin. Myös tiedonkäsittelyn teknologian nopea kehitys on ohjannut samaan suuntaan: Yhteisen opetusajan käyttäminen yksittäisten tiedon palasten mieleen tallettamiseen on tullut tarpeettomaksi. Eläessämme mediakulttuurin keskellä olemme jatkuvien vaikuttamis- ja suostutteluyritysten kohteena. Median nopeatempoisessa virrassa viestien sisältöä ja muotoa ehditään monesti tarkastella vasta niiden esittämisen jälkeen, jos silloinkaan. Olennaisen erottaminen suuresta määrästä epäolennaista on yhä vaikeampaa. Kriittisen ajattelun kehittämisestä on siksi tullut yhä tärkeämpää.

Puhe- ja argumentaatiotaitoa – väitteiden perustelua ja perusteiden arviointia – tarvitaan kaikkialla: lehtikirjoituksista julkiseen puhumiseen, politiikasta tieteelliseen tutkimukseen, kaupankäynnistä oikeussaleihin ja opinnoista yksityiseen päätöksentekoon. Väittelytaidot ovat osa arkeamme ja taitoja tulee harjoitella, jotta ne vahvistuisivat. Tämä kirja tuo välineitä harjoitteluun johdattamalla väittelyn historiaan ja nykypäivään ja innostamalla sen käyttämiseen opetuksessa. Väittely on teoreettisesti hyvin perusteltu, toiminnallinen ja helppokäyttöinen opetusmenetelmä. Väittelyyn osallistutaan kokonaisvaltaisesti ja näin opetuksesta tulee elävällä tavalla draamallista.

KIRJAN TAUSTASTA JA SISÄLLÖSTÄ

Kirjan perustana on KT, dosentti Leena Kurjen ja lehtori, fil. lis. Pirjo Sihvosen kirjoittama *Väittely opetusmenetelmänä* -kirjanen, jonka Oulun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunta julkaisi jo vuonna 1988. Leena Kurjen pitkäaikainen tutkimus jesuiittojen kasvatuseräajattelusta antoi silloin alkusysäyksen kirjalle ja siihen liittyneelle käytännön väittelyprojektille. Erityisesti tutkimustyö Irlannissa ja tutustuminen irlantilaisiin kouluväittelyihin innostivat samanlaiseen kokeiluun Suomessa.

Väittelytoiminta oli 1980-luvulla kouluissa aivan uutta, se oli juuri tullut lukion toisen luokan opetussuunnitelmiin. Yliopisto-opetuksessa ei muodollisia väittelyitä Suomessa juurikaan käytetty, tohtorinväitöksiä lukuun ottamatta, ja huomattavin väittelytapahetki oli äidinkielen opettajien järjestämä vuosittainen väittelykilpailu Lappeenrannassa. Osallistumaan kutsuttiin tunnettuja politiikan, taiteen ja tieteen henkilöitä.

Kirja otettiin tuolloin hyvin vastaan, mutta väittelytoiminta ei saanut erityistä tuulta purjeisiinsa. Vasta 2000-luvulla toiminta on vihdoin selvästi laajentunut: monissa kouluissa järjestetään väittelyitä, on joitakin laajempia väittelykilpailuja, kuten jo kymmenettä kertaa (2011) järjestetty Sokrates-väittelykilpa Nuorten filosofia-tapahtumassa (Nufit), ja useissa yliopistoissa on perustettu väittelyseurat. Kirjallisuutta siis tarvitaan myös suomeksi. Maailmalla on väittelyyn liittyvää kirjallisuutta ja etenkin englanninkielisiä verkkosivuja runsaasti. Suomenkielistä materiaalia ei kuitenkaan juuri ole, ja *Väittely opetusmenetelmänä* -kirjanen on säilyttänyt pitkään asemansa johdantona aiheeseen. Sen julkaisemisesta on kuitenkin jo paljon aikaa, ja päivittäminen on tarpeellista. Pirjo Sihvonen ei ollut enää halukas oman osuutensa (opetussuunnitelmat ja oppikirjat) uudistamiseen, vaan hän antoi vapaat kädet dosentti Leena Kurjelle ja tutkija Tuukka Tomperille. Kirja on uudistunut ja laajentunut kauttaaltaan, joten se ei ole enää sama kuin edeltäjänsä.

Kirjan aluksi on todettava 'väittelyn' käsitteellinen moninaisuus. Väittelyistä voidaan puhua hyvin yleisessä mielessä sosiaalisenä käytäntönä, jossa osapuolten näkemyserot kohtaavat mitä moninaisimmissa yhteyksissä arjesta tieteeseen, kuten alkusanoissa muistutettiin. Toisaalta tarkasti rajaten voidaan tarkoitaa järjestettyjä ja säänneltyjä väittelytilanteita, joita harrastetaan hovin ja opin vuoksi. Väittely opetusmenetelmänä liikkuu näiden välissä: järjestämällä ohjattuja väittelyitä harjoitellaan todellisia argumentaatio- ja puhetilanteita varten. Viittaamme kirjassa asia-yhteydestä riippuen kuhunkin merkitystasoon.

Kolme muutakin huomautusta on paikallaan. Ensinnäkään kirjoittajien mielestä ei ole hyvä, jos maailmalla yleistyneen tavun mukaan keskitytään vain englanninkielisiin väittelyihin. On ymmärrettävää, että väittelyseurat käyttävät pääasiassa englantia, jotta niihin voidaan osallistua kielirajat ylittävästi. Tarvitaan kuitenkin väittelyitä myös omalla äidinkielellä, sillä ajattelu ja kieli ovat kiinteässä yhteydessä. Mielikuvat nousevat sanoista, kielen rakenteista ja kielikuvista ja synnyttävät käsityksiä, jotka vaikuttavat käyttäytymiseemme. Ajattelun ja äidinkielen viljely yhdessä on ensiarvoisen tärkeää.

Väittely on omiaan luomaan myös ymmärrystä todellisuuden ja maailmankatsomusten monimutkaisuudesta. Elämässä positiivinen ja negatiivinen ovat harvoin asettuneet täysin ja selkeästi toisiaan vastaan. Ne on aina nähtävä yhteydessä tilanteisiin, ja tilanteita on opittava arviomaan monesta näkökulmasta. Ehkä jopa suurin osa päätöksistä ja valinnoistamme sisältää sekä huonoja että hyviä puolia. Meidän tulisikin oppia arvioimaan asioita useista vastakkaisista näkökulmista ja puolustamaan valintojamme retorisesti hyvin myös äidinkielellämme. Silloin kriittinen ja itsereflektiivinen ajattelu kehittyy.

Toiseksi kirjan rajauksena on, että käsittelemme vain kasvokkaisia väittelymuotoja. Väittelyitä on mahdollista järjestää hyvin myös verkossa, jossa ne ovat tavallisesti kirjallisia ja etenevät varsinaista väittelyä hitaammin (esim. chat-toiminnolla tai keskustelupalstalla toteutettuna). Verkkoväittelyn lähtökohta on sinänsä

sama kuin perinteisissä väittelyissä: sovitaan väittelyn rakenne ja säännöt, ja annetaan tai valitaan väite tai positio, jota puolustetaan ja vastustetaan. Samoin työskentely tiimeissä on mahdollista. Myös taustamateriaalia voidaan kerätä laajasti argumentoinnin avuksi. Verkkoväittelyissä onkin väljän aikataulun vuoksi mahdollista keskittyä erityisen hyvin juuri argumentaatioon ja vasta-argumentaatioon. Lisäksi verkkoväittelyn etuna on siitä kertyvä kirjallinen dokumentaatio, sillä kaikki esitetty jää talteen myöhempää tarkastelua ja arviointia varten. Vaikka väittely on hyvä menetelmä myös verkko-opetuksessa, etenemme tässä kirjassa perinteiseen tapaan ja keskitymme välittömässä vuorovaikutuksessa tapahtuvaan väittelemiseen. Sitä koskevia periaatteita, tekniikoita, taktiikoita ja rakenteita on kuitenkin monin osin mahdollista soveltaa myös verkkoväittelyihin.

Kolmanneksi pitää muistaa, että väittelijä on puhuja, ja väitteilyä voi samalla tarkastella yhtenä puhetaidon muotona. Siksi keskittyminen pelkästään väittelyyn ei riitä, vaan väittelyn perustalle tarvitaan myös muuta retoriikan oppia ja teoriaa. Puhetaitoa tulisiikin päästä opiskelemaan ja harjoittelemaan nykyistä enemmän kouluissa ja yliopistoissa. Jotta todella kyettäisiin ymmärtämään puheen luonnetta, on otettava huomioon sen kaikki ulottuvuudet – esimerkiksi älyllinen, emotionaalinen, sosiaalinen, ideologinen, eettinen, esteettinen ja muut dimensiot. Myös niitä pitää opiskella ja analysoida.

Puhetaito ja sen tekniikat eivät ole dogmaattisia ja dogmeina opittavissa, vaan olennaista on taitojen soveltaminen juuri kunakin puhujan omaan persoonaan, hänen tapaansa olla ja elää. On myös ymmärrettävä, että puhujalla on valtaa, sillä hänen puheensa vaikuttaa yleisöön. Hänelle on ikään kuin annettu tilaisuus, lahja tai etuoikeus käyttää valtaansa. Puhetaidon eettisen ulottuvuuden vuoksi puhujalla tulisi olla jo Aristoteleen korostamat kolme ominaisuutta: harkitsevaisuus, hyveellisyys ja hyväntahtoisuus.

Tampereella 8. 4. 2011

Leena Kurki Tuukka Tomperi

II VÄITTELYN HISTORIAA

Retoriikka ja dialektiikka ovat rinnakkaisia taitoja, sillä kummatkin käsittelevät asioita, jotka ovat yleisiä ja tavallaan kaikkien ymmärrettävissä ja jotka siten eivät kuulu minkään erityistieteen alaan. [K]aikki ihmiset ovat jollakin tavoin tekemisissä näiden molempien taitojen kanssa, sillä kaikki koettavat jossakin määrin arvostella tai perustella käsityksiä, joko puolustautuakseen tai syyttääkseen. (Aristoteles, Retoriikka)¹

Edes laajassa teoksessa ei olisi mahdollista esittää kattavaa historiallista esitystä opetusväittelyistä, väittelytaidoista ja väittelyn opettamisesta, sillä ne kietoutuvat läpikotaisin korkeimman opetuksen ja tieteen kehitykseen, kuten seuraavasta tiiviistä yleiskatsauksesta huomataan. Väittelytaidon alkuperät juontuvat hyvin kaukaa. Väittelyä käytettiin opetusmenetelmänä jo Kiinassa Chou-dynastian aikana (1046–256 eKr.). Länsimaisen väittelyn juuret ovat jäljitettävissä antiikin Kreikkaan (500–300 eKr.).

ANTIIKKI: DIALEKTIIKAN JA RETORIIKAN ALKUPERÄ

Antiikin kreikkalaisessa kulttuurissa korkeimman älyllisen opetuksen ja tutkimuksen tapana oli keskusteleva tai väittelevä ajattelu, jota kutsuttiin ”dialektiseksi taidoksi” (kreik. *dialektikē tekhnē*). Käytännölle ja termille ei ole suoraa vastinetta nykykielessä, sillä dialektiikka kreikkalaisessa muodossaan sisälsi piirteitä keskustelusta, debatista, argumentaatiosta ja loogisesta päättelystä. Ajattelemiseen ja keskustelemiseen viittaavat käsitteet olivat läheisessä yhteydessä toisiinsa, usein samaa sanajuurta. Jo kreikkalaisilta periytyykin näkemys, jonka mukaan ajattelu on sisäistettyä puhetta, ihmisen keskustelua itsensä kanssa.² Niinpä ulkoinen vuoropuhelu tai väittely toisten kanssa on ensisijainen ajattelun kehittämisen keino.

Kreikkalaisten kaupunkivaltioiden kulttuurissa taitava puhuminen ja väitteleminen olivat olennainen osa ajanvietettä paitsi spontaanisti ja arkisesti, myös varta vasten järjestettyjen puhe- ja väittelykilpailujen muodossa. Kaunopuheisuuden ja nokkelan kiistelyn hallinta kuului kyvykkään ja oppineen vapaan miehen ihanteeseen. Yhteiskunnallinen muutos selittää tuolloin herännyttä kiinnostusta näitä taitoja kohtaan. Oikeudenkäyttö oli siirtynyt yhä enemmän yksittäisiltä tuomareilta valamiehistön haltuun, ja poliittinen päätöksenteko oli paikoin muuttunut demokraattiseksi, joten monissa Kreikan kaupunkivaltioissa oli uudenlaista tarvetta vakuuttavan esiintymisen taidoille. Kyky esittää ja puolustaa argumentteja menestyksekkäästi erilaisten yleisöjen edessä oli julkisen toiminnan ennakkoehto.³

Kreikkalaisen opetusdialektiikan tunnetuin erityismuoto oli filosofi Sokrateen (n. 469–399) käyttämä kyselevä kumoaminen (kreik. *elenkhos*). Siinä johdatetaan kysymys–vastaus-menetelmällä alkuperäisen väitteen esittänyt keskustelukumppani vähitellen kiistämään oma väitteensä tai huomaamaan sen puutteellisuus ja ristiriitaisuus. Taustana on ns. ”opettava kättilöntaito” (*maieutiikka*, kreik. *maieuomai*, olla kättilönä), jossa ajatellaan, että oppija löytää

itsestään parempia ajatuksia ymmärtäessään vanhat käsityksensä virheellisiksi. Platonin dialogimuotoiset teokset ovat Sokrateen dialektiikan kattavin säilynyt kirjallinen esitys.⁴ Sokrates ei kuitenkaan ollut varhaisin dialektiikan taitaja ja opettaja, vaan jo häntä edeltää älyllisen tutkimuksen ja harjoittelun viriäminen useissa pienissä kreikkalaisissa kaupunkivaltioissa.

Protagoras Abderalainen (490–420), *sofisteiksi* nimitetyistä opettajista ensimmäinen, on toisinaan saanut kunnianimen ”väitelyn isä”, sillä hänen tiedetään järjestäneen väittelyitä oppilailleen. Protagoraalta on merkitty muistiin kuuluisa sanonta ”ihminen on kaiken mitta”. Ilman asiayhteyttä ei voida enää tietää, mitä hän väitteellään tarkalleen tarkoitti.⁵ Filosofit Platon (428–348) rakensi teoksissaan tunnetun polemiikin sofistien ja filosofi-opettajansa Sokrateen välille. Protagoraan ajattelun hän torjui relativistisena ja hyveettömänä. Syytökset seurasivat siitä, että sofistit paitsi ottivat palkkion opetuksestaan, mitä Ateenan yläluokan piirissä kavahdettiin, myös opettivat oppilaitaan puhumaan vakuuttavasti minkä tahansa näkemyksen puolesta, välittämättä hyveestä ja totuudesta. Protagoraan sanonnan Platon tulkitse tarkoittavan sitä, että tieto on pelkkiä havaintoja, riippuvaista yksittäisten ihmisten aistimuksista.⁶ Havaintojen epäluotettavuuden ja näkyvän todellisuuden muuttuvaisuuden vuoksi Platon ei ikuista ja pysyvää korostavan totuuskäsityksensä valossa voinut pitää tällaista väitettä muuna kuin relativismina.

Nykypäivänä ei kuitenkaan tarvitse ajatella, että Protagoras olisi tarkoittanut kaiken tiedon olevan pelkästään näkökulmakysymys tai että kaikki sofistit olisivat olleet moraalisesti arveluttavia relativisteja. Sen sijaan he ehkä tahtoivat korostaa, että ihmisten maailmassa, sosiaalisessa todellisuudessa, ei ole olemassa mitään objektiivista, ikuista ja yleispätevää totuuden lähdeä, vaan olemme riippuvaisia erilaisten merkitysten, näkökulmien ja väitteiden vertailusta. Ihmiset ymmärtävät todellisuuden eri tavoin, eikä ole keinoa päästä tarkastelemaan maailmaa näiden erilaisten näkökulmien yläpuolelta. Toinen ei ole välttämättä oikeammassa kuin toinen, joten on ryhdyttävä vertailemaan ja tutkimaan nä-

kemysten vahvuuksia ja heikkouksia. Ajatus antaa hyvän pohjan väittelylle opetus- ja tutkimusmenetelmänä.

400-luvulta (eKr.) lähtien sofistit opettivat monia erilaisia asioita matematiikasta runouteen ja käytännön taitoihin. Tärkeimpänä pidettiin kuitenkin politiikan taitoa, jossa ratkaisevassa asemassa oli julkinen puhuminen. Varsinaisen puhetaidon (kreik. *rhētorikē tekhnē*) lisäksi he halusivat harjoittaa oppilaansa taitaviksi väittelijöiksi missä tahansa tilanteessa. Sofistit asettivat kasvatuksen tavoitteeksi kaksi ihannetta: retoriikan ihanne oli ”puhujä” ja dialektiikan ”väittelijä”. Retoriikka tarkoitti yleisöön vaikuttavaa puhetta, jossa vertaukset, kuvallinen ilmaisu ja runollinen kaunopuheisuus olivat tärkeässä asemassa.

Puhetaidon tai kaunopuheisuuden varhaisimmat alkuperät jäävät tietysti myös historian hämärään, mutta puhetaidon opettamisesta oli kehittynyt perinne jo ennen sofisteja ja filosofiä.⁷ Puhetaidon kukoistuskauden reettoreista attikalaisen koulukunnan Isokrates (436–338) ja Demosthenes (384–322) olivat kuuluisimmat. *Dialektiikka* – ajattelun ja argumentoinnin taito – ja *retoriikka* – vaikuttavan puheen taito – ovat näin kulkeneet käsi kädessä eurooppalaisen oppihistorian alusta asti ja olleet usein opetuskäytäntöjen ja kasvatuksellisten ihanteiden ytimessä. Väittely on rakenteeltaan ja edellyttämiltään taidoilta niiden yhdistelmä. Kun väittelijä käytetään opetuksessa, seurataan siis sivistyshistoriamme pisimpiä perinteitä.⁸

Vähitellen kehittyi joukko toisiinsa läheisesti liittyviä käsitteitä kuvaamaan ajattelun ja puhumisen taitoja. Dialektiikka, filosofia, sofistika ja retoriikka saivat rinnalleen muun muassa usein pilkkanimityksenä käytetyn *eristiikan*, kiistelytaidon (kreik. *eristikos*, riidanhaluinen, kiistelevä). Dialektiikka säilyi yleiskäsitteenä, jolla mitä moninaisimmat opettajat ja koulukunnat kuvasivat toimintaansa ja harjoittamaansa taitoa. Dialektiikkaan muodostui vähitellen yhä enemmän nykykäsitteistössä logiikkana tunnettuja päättelyn muodollisia oppeja, jotka lopulta keskiajan skolastiikassa saivat hallitsevan sijan. Läpi antiikin ajan dialektiikalla kuitenkin tarkoitettiin laaja-alaisesti ajattelun ja argumentaation tutkimusta

ja taitoa.

Dialektiikan ja retoriikan oikeasta käytöstä ja opetuksesta kiisteltiin kiivaasti. Filosofit syyttivät sofistisia opettajia kallistumisesta liaksi tunteita liikuttavaan retoriikkaan ja näppärään eristiikkaan eli totuudesta piittaamattomaan kilpakiistelyyn, sanailuun ja vastustajan häpäisemiseen.⁹ Siinä missä sofistit opettivat oppilaitaan puhumaan yleisöön vetoavasti niin vakuuttavilla kuin suostuttelevilla – ja ehkä toisinaan harhauttavillakin – keinoilla, Sokrates, Platon ja Aristoteles yhdistivät dialektiikan totuuden etsintään. Dialektinen prosessi oli heille totuuden selvittelyn menetelmä, joka eteni kysymysten ja vastausten avulla kohti käsiteltävän asian todellista luonnetta.

Kannattaa huomata, että jo kreikkalaisten kiistoissaan hyvin tiedostama problematiikka elää yhä edelleen väittelytaidoista puhuttaessa. Väiteltäessä on osattava pohtia *harhauttamisen*, *suostuttelun* ja *vakuuttamisen* eroja ja yhteneväisyyksiä. Samalla kannattaa tarkasteluissa erottaa argumentin *sisältö* ja sen *muoto*, argumentoinnin *sisäinen* ja *ulkoinen* voima. Puhe- ja väittelytaitojen historiassa nämä ulottuvuudet ovat eri aikoina ja eri ajattelijoiden saaneet vaihtelevan painotuksen. Hyväksytyjen ja paheksuttujen argumentaatio- ja vakuuttamiskeinojen rajat eivät olleet yksiselitteisiä, vaan toisiin ajattelijoihin kohdistetut syytökset vääristä menettelytavoista kuuluivat keskeisesti aikansa valtakamppailuihin, kuten roomalainen Cicero niitä myöhemmin kuvasi: ”Kielen ja ajattelun välillä on siitä [Sokrateesta] lähtien vallinnut eräänlainen järjetön, turha ja paheksuttavakin eripura, kun yhdet opettajat opettavat ajattelemaan oikein, toiset taas puhumaan hyvin. Sokrateesta sai alkunsa monta eri koulukuntaa, koska kukin oppilas omaksui eri aineksia hänen erilaisista, ristiriitaisista ja joka suuntaan rönsyilevistä puheistaan.”¹⁰

Antiikissa kiistelleet osapuolet olivat usein myös käytännössä kilpailijoita keskenään, mikä vaikutti siihen, miten nimityksiä – kuten sofistiiikkaa ja eristiikkaa – käytettiin kiistan välineinä. Ateenasta kehittyi nopeasti aikakauden ylivertainen keskus oppineisuudelle ja opetukselle. Kaupungissa toimi lopulta useita kou-

luja. Vanhimpia kouluja olivat Platonin perustama *Akademeia*, Aristoteleen *Lykeion* ja Isokrateen koulu, mutta näiden kilpailijoiksi syntyi pian mm. stoalaisten, skeptikoiden, kyynikoiden ja epikurolaisten koulut. Niiden ohella monet muut itseään filosofeiksi, dialektikoiksi, sofisteiksi tai reettoreiksi kutsuneet tarjosivat opetusta halukkaille, joita saapui kaupunkiin kaikkialta Välimeren alueelta ja kauempaakin hankkimaan julkisessa elämässä tarpeellisia taitoja. Väittelyn varhaishistoria on samalla näiden koulujen keskinäisten kiistojen ja väittelyiden historiaa. Väittelyjen opetuskäytön juuret ovat sekä sofistisessa ja retorisisessa puhetaidon opetuksessa että filosofien dialektisessa argumentaatio- ja tutkimustavassa.

Platon torjui aluksi voimakkaasti suostuttelevan puheen käyttämisen. Aristoteles ajatteli dialektiikasta pitkälti samoin kuin Platon, mutta suhtautui paljon myötämielisemmin puhetaitoon ja vakuuttamisen käytännön keinoihin.¹¹ Aristoteleen näkemykset tiedosta ja järjestä olivat Platonia monipuolisempia. Aristoteles antoi arvoa myös käytännölliselle järkeilylle, joka ei tavoitellut ikuisia totuuksia, vaan auttoi tilannesidonnaisten ratkaisujen tekemisessä. Tämän seurauksena Aristoteles käsitteli teoksissaan kommunikaation luonnetta ja argumentaation käytäntöjä, ja tuotti näin eräänlaisen synteessin filosofien ja sofistien sekä dialektiikan ja retoriikan välille.¹² Aristoteleen teokset loivat perustan myöhemmille argumentaation, dialektiikan ja retoriikan kolmiyhteiden kehittäville.

Retoriikka-teoksessaan Aristoteles jakoi puheen lajit kolmeen: poliittisiin puheisiin, oikeuspuheisiin ja epideiktisiin eli esittäviin puheisiin (esim. juhlapuheet, muistopuheet).¹³ Hän pyrki systemaattisesti jäsentelemään keinoja, joita puhuja käyttää suostutellessaan tai vakuuttaessaan kuulijoitaan. Käytännön puhetilanteessa tunteisiin vetoavan suostuttelun ja argumentoivan vakuuttamisen raja on veteen piirretty. Paras puhuja tarvitsee Aristoteleen mielestä niin oikeamielistä luonnetta, terävää ajattelua kuin yleisöön parhaalla tavalla vetoavaa kaunopuheisuuttakin.¹⁴ Vaikka puhujalla olisi lähtökohtanaan totuudenmukaisin ja

– Onko argumentin osien välillä rationaalisen johdonmukainen ja vahva yhteys?

– Ovatko esitetyt perusteet ja tosiseikat tapaukseen kuuluvia ja asianmukaisia (relevantteja)?

– Ovatko esitetyt tosiseikat paikkansapitäviä, varmoja, todennäköisiä tai uskottavia?

– Onko tosiseikkoja esitetty riittävästi väitteiden tueksi?

– Ovatko perusteina esitetyt normit (arvostukset, arvot) hyväksyttäviä ja painavia?

Argumentaation vahvuuden yleisimmät kriteerit ovat näin ollen (1) argumentin tueksi esitettyjen tosiseikkojen ja normien painavuus ja (2) argumentaatiossa rakentuvien päättelyketjujen järkipärisyys. Ensimmäisessä luvussa (s. 15) esitetty tiivistelmä kriittisen ajattelun ulottuvuuksista tarjoaa myös yhdenlaisen muistilistan tarkan arvioinnin tehtävistä.

Kielellinen selkeys ja käsitteellinen tarkkuus kuuluvat myös hyvän argumentaation ominaisuuksiin, vaikka argumentaatiolanteessa ei olekaan mahdollista ryhtyä perusteelliseen käsitteen määrittelyyn. On silti monia keinoja selventää käsitettä nopeasti ja havainnollisesti:

» *Sanakirjamääritelmän* antaminen, jolloin lyhyesti todetaan esimerkiksi yhdellä lauseella käsitteen peruseritys. ”Politiikka on määritelmän mukaan ’yhteisten, julkisten asioiden hoitamisesta.’”

» Käsitteen *etymologian* eli historiallisen alkuperän mainitseminen. ”’Politiikka’-sana tulee antiikin kreikan kielen sanasta ’polis’, joka tarkoitti kaupunkivaltiota.”

» *Esimerkin* antaminen siitä, *mihin käsite viittaa* tai *mitä sen alaan kuuluu*. ”Politiikkaa ovat esimerkiksi puolueet, vaalit ja eduskunnan toiminta, mutta myös yhteiskunnallista muutosta edistävä kansalaisjärjestötoiminta.”

» Käsitteen *vastakohtan* esittäminen. ”Politiikka on julkista yhteistoimintaa erotuksena ihmisten ja perheiden yksityisestä elämästä tai talouselämästä, jossa yksilöt ja yritykset kilpailevat keskenään.”

» Käsitteen *käyttäminen kontekstissaan*. ”Aristoteles kutsui ihmistä ’poliittiseksi eläimeksi’ ja tarkoitti sillä sitä, että ihminen on luonnostaan yhteisöllinen olio, joka järjestää yhteiselämänsä muiden ihmisten kanssa.” ”Hallituksen esittämät veronalennukset ovat pohjimmiltaan aina poliittisia linjauksia.”

Käsitteiden selkeyttäminen on olennaista koko väittelyn onnistumiselle, joten siihen on kiinnitettävä huomiota jo väittelyyn valmistauduttaessa. Ei kuitenkaan kannata olettaa, että yleisö ja vastapuoli tiedostaisivat käytettyjen avainkäsitteiden merkityksen samaan tapaan kuin väittelijät itse. Käsitteen nopea selventäminen väittelyn keskellä on näin ollen paitsi hyödyllistä koko väittelyn sisällön tarkentamiselle myös omiaan vahvistamaan väittelijän positiota, jos osuva täsmennys rajaa kiistan aiheen oman argumentin kannalta edullisella tavalla.

PÄÄTTELYN MUODOT

Päätelyn pätevyys on yksi argumentaation johdonmukaisuuden osatekijöistä. Päätelymuotoja on monia ja on hyvä ainakin tunnistaa niiden peruserot.⁸ Väittelyssä ei oikeastaan koskaan voida käyttää mitään päätelymuotoa puhtaana, eikä esittää päätelyketjuja systemaattisesti. Siihen ei ole aikaa, ja väittelyn aiheet edellyttävät hyvin monenlaisten päätelmien käyttämistä samassa tilanteessa.

Päätelyn perusmuotoja kutsutaan yleensä *deduktioksi* ja *induktioksi*. Deduktio on ns. *totuuden säilyttävää* päättelyä, sillä deduktiivisen päätelmän johtopäätös on aina totta, jos sen lähtökohdat eli premissit (esim. perusteet) ovat totta:

(Deduktio)

Kaikki kalat uivat vedessä (premissi 1)

Hauki on kala (premissi 2)

Hauki ui vedessä (johtopäätös)

automaattista keinoa huomata, koska jotakin perustelua käyteen virheellisesti tai kyseenalaisesti. Toki enemmistön mielipiteeseen voidaan viitata oikeutetusti, jos kiistan aihe todella liittyy siihen, miten enemmistö ajattelee. Auktoriteetteihin vetoaminen on tietenkin tarpeellista, kunhan käytetään luotettavaa lähdettä ja aiheeseen kuuluvaa asiantuntijalausuntoa. Traditiota voidaan puolustaa, jos samalla perustellaan, miksi perinne on arvostuksensa ansainnut. Ja ongelmia on joskus mahdollista selventää esittämällä vastakkaisia vaihtoehtoja, kunhan ne ovat mielekkäitä ja uskottavia.

Olennaista siis on, miten erilaisia väitteitä ja perusteita käytetään ja missä suhteessa ne ovat aiheen kontekstiin ja argumentaation kokonaisuudessaan. Käytännön argumentaatioissa joudutaan aina tukeutumaan osin avoimeksi jäävään ja puutteelliseen päättelyyn. Kriittisen ajattelun tehtävänä on arvioida, milloin perusteet todella vahvistavat väitteitä ja milloin niihin jää liiaksi epämääräisyyttä tai puutteita.

ARGUMENTAATION RAKENTAMISEN KEINOT

Puhe- ja väittelytilanteessa loogiset, argumentatiiviset ja retoriset vakuuttamisen keinot limittyvät toisiinsa. Argumentin rakenne – sen osien vahvuus, päättelyn pätevyys ja yhteyksien johdonmukaisuus – ei vielä riitä väittelyn koko kuvaksi. Väittelijöiden on omaa väitettään puolustaessaan esiinnyttävä puhujina ja käytettävä kaikkia tarpeellisia keinoja tehdäkseen argumenttinsa ymmärrettäviksi, selkeiksi ja uskottaviksi vastaanottajille.

Seuraavaan on koottu tyyppillisiä ilmaisukeinoja, joilla selvennetään, kehitellään, perustellaan ja puolustetaan käsityksiä ja argumentteja. Jokaisen keinon yhteydessä mainitaan muutamia kysymyksiä, joita esittäjät ja puhetta tai väittelyä seuraava yleisö voivat käyttää apuna arvioidessaan esityksen vahvuutta.¹³

» *Määrittelyt.* Nimetään ja kuvataan argumentin ydin ja asia-yhteys sekä määritellään tarvittaessa käsitteitä.

— Onko asia määritetty selkeästi ja tarkasti? Puhuvatko väittelijät samasta asiasta? Onko käsitteiden käyttö ymmärrettävää ja johdonmukaista?

» *Kategorisoinnit ja jäsentelyt.* Rajataan ja kiinnitetään asia tarkastelualueeseen ja kontekstiin, esim. luetaan se juridiseksi, tieteelliseksi, moraaliseksi tai poliittiseksi kysymykseksi; tai asetetaan henkilö tiettyä taustaa vasten monesta mahdollisesta, esim. sama ihminen voidaan esittää opiskelijana, maahanmuuttajana, nuorena, urheilijana, aviopuolisona tai sukupuolensa edustajana jne.

— Onko asia, ilmiö tai teko asetettu hyväksyttävään tai asianmukaiseen tarkastelualueeseen? Onko henkilö kuvattu asiaan-kuuluvalla tavalla ilman tarkoitushakuisuutta?

» *Kuvaukset ja selitykset.* Annetaan kuvaus asiakokonaisuudesta, yhdistetään osia kokonaisuuteen, selvitetään aiheen olennaisia piirteitä, esitetään syitä, selityksiä, vaikutussuhteita ja tapahtumaketjuja.

— Onko selitys tai kuvaus selkeä, ymmärrettävä, asianmukainen, kattava, uskottava, todennäköinen, hyväksyttävä jne.?

» *Rinnastukset ja vertailut.* Selvennetään asiaa rinnastamalla tai vertailemalla sitä toiseen, yleisölle tutumpaan tai merkitykseltään painavampaan tapaukseen.

— Onko rinnastus relevantti? Onko vertailu uskottava? Lisäävätkö ne tietoa ja selkeyttä?

» *Havainnollistukset, konkretisoinnit, esimerkit, mallit.* Näitä voi käyttää monessa muodossa, esim.: (1) hypoteettinen, kuvitteellinen esimerkki, (2) faktuaalinen, todellinen esimerkki, (3) case-esimerkki eli viittaus johonkin tunnettuun ja tiedettyyn, esimerkiksi tieteelliseen tai poliittiseen, tapaukseen, (4) anekdootti, tarinallinen esimerkki, joka yleensä ei ole yleisölle entuudestaan tuttu.

— Ovatko esimerkit tapaukseen kuuluvia? Ovatko ne edustavia kokonaisuuteen nähden? Onko niillä painoa asiaa arvioitaessa?

» *Kvantifiointi eli määrällistäminen.* Tarkasteltaviin tapauksiin liitetään usein kvantifioivia määreitä, kuten pieni, suuri, valtava,

vojärjestelmän kulmakivet ovat itseisarvoja. Omana aikanamme sellaisina voivat argumentaatiossa toimia esimerkiksi 'hyvinvointi', 'vapaus', 'tasa-arvo', 'ihmisoikeudet', 'turvallisuus', 'luonnonsuojelu' ja muut vastaavat varsin laajasti hyväksytyt arvonäkökohdat, joita poliittisessa retoriikassa käytetään jatkuvasti.¹⁷

Mikään mainituista käsitteistä ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Ne ja muut syvät arvoperustelut ovat läpikotaisin tulkinnanvaraisia, joten niihin vedottaessa päädytään vääjäämättä myös kiistoihin niiden varsinaisesta sisällöstä. Väittelyiden syvällisin taso saavutetaan juuri näissä tulkintakiistoissa. Koska kiistelyn kohteena ovat tällöin maailmankuvan ja moraalien kannalta perustavanlaatuiset arvostukset, väittely siirtyy entistä selvemmin retoristen taitojen alueelle. Arvovalintoja ja itseisarvoja koskevia tulkintoja esitettäessä ollaan perimmäisten kysymysten äärellä, eikä niitä voida käsitellä yksinomaan logiikalla, argumentaatiolla ja järjellä. Tarvitaan myös tunteita liikuttavia puhetaitoja.

KIELEN TEHOKEINOT

Kuten historiakatsauksessa todettiin, antiikin ajattelijat katsoivat, että vaikutus kuulijakunnassa syntyy kolmen tason tai syyn kautta: *logos*, *ethos* ja *pathos*. Kolmijako on yhä edelleen käypä tapa tarkastella yleisöön tehoavan argumentaation tai muun puheen luonnetta. Puhujan tai väittelijän on tarjottava riittävästi todistusaineistoa, uskottavia tosiseikkoja, kestäviä perusteita ja johdonmukaista argumentaatiota (*logos*). Hänen on esitettävä asiansa varmalla ja luotettavalla tavalla ja annettava itsestään myönteinen – hyveellinen, kuten antiikin ajattelijat sanoivat – vaikutelma yleisölle (*ethos*). Ja hänen on vaikutettava tunteisiin ja voitettava niin kuulijoiden kiinnostus kuin myötämieli esittämänsä asian puolelle (*pathos*).

On siis ilmeistä, etteivät johdonmukainen päättely ja painava asiasisältö vielä kata koko vaikuttamisen ja vakuuttamisen keinovalikoimaa. Kieli on täynnä tehokeinoja, joiden voimaa kannattaa

tarkastella ja joiden käyttöä harjoitella, jos mieli kehittyä taidokkaaksi väittelijäksi. Vastaavasti väittelyn kuulijoiden on syytä tuntea samat tehokeinot, jotta he osaavat kiinnittää niiden käyttöön huomiota ja tunnistaa, milloin väittelijät ehkä yrittävät peittää argumentaationsa heikkoutta kielellisellä taituruudella. Jälleen havaitaan, että retoriikkaan perehtymisestä hyötyvät kaikki ihmiset – niin kielen käyttäjinä kuin vaikuttamaan pyrkivän viestinnän kriittisenä yleisönäkin.

Seuraavassa on lyhyt listaus eräistä tavallisista kielellisistä tehokeinoista, joita käytetään jatkuvasti niin kirjallisissa kuin suullisissakin esityksissä, toisinaan tietoisesti mutta usein myös tiedostamatta keinojen kielellistä luonnetta¹⁸:

» *Mielikuvien* tuottaminen *kielikuvia* käyttämällä on yleisesti ottaen monien tehokeinojen perusta. Toisinaan sille pannaan enemmän painoa tunteisiin vetoavassa, eloisassa kuvailussa, mielikuvien ja näkymien ”maalailussa”. Usein väittelyssä ei ole tähän aikaa, toisin kuin puheissa, joten mielikuvat luodaan nopeina väläyksinä vertausten ja viittausten avulla.

» *Vertaukset*. Vertauksen tunnistaa välittömästi niistä perusilmaisuiista, joilla kaksi asiaa rinnastetaan: esimerkiksi ”kuin”, ”samanlainen”, ”muistuttaa”, ”näyttää”. ”Vastaväittäjien argumentti on huterana kuin korttitalo.” Vertauksien käyttämisessä on monesti hyödyllistä liikkua abstraktista konkreettiseen mielikuvaan ja vieraasta tuttuun ilmiöön, jolloin asia tehdään kuulijoille läheisemmäksi ja ymmärrettävämmäksi. Laajempi vertauksen käyttäminen muuttuu *analogiaksi*, joka voi esiintyä analogia-argumentin muodossa (ks. edellä) tai kerronnallisena vertauksena, jossa esimerkiksi kaksi ilmiötä tai tapahtumaa rinnastetaan toisiinsa. Jos tällaisessa narratiivissa kerrotaan pintatasolla konkreettisesti asiasta, jonka vertauskuullinen ulottuvuus on abstrakti, on kyseessä *allegoria*. Tuttu esimerkki allegoriasta on Platonin luolavertaus, jossa tietämättömyyttä todellisuuden perimmäisestä luonteesta verrataan asumiseen pimeässä luolassa varjokuvien keskellä.

» *Metafora*. Metafora on pohjimmiltaan vertaus, mutta usein tavallista vertausta yllättävämpi ja etäämpää haettu tai verrattua

JOUKKUEVÄITTELYN PERUSTAIIDOT

Väittelyissä tarvitaan tiettyjä perustaitoja, joita Dan Neidle (1997) käsittelee kattavasti kilpaväittelyoppaassaan.¹³ Opas on tarkoitettu *British Parliamentary Debate* -mallin mukaisiin väittelyihin, mutta neuvot ovat sovellettavissa taitavan väittelyn tueksi myös yleisesti. Neidle kuvaa asiaa seikkaperäisesti ja osoittaa, että hyvä väittely vaatii paljon niin väittelymuodolta kuin väittelijöiltäkin. Tavallisissa kouluväittelyissä ei ehkä olekaan mahdollista tavoitella vastaavaa tarkkuutta ja tasoa, mutta Neidlen antamat ohjeet ovat silti hyviä ja käyttökelpoisia väittelytaitoja kehitettäessä.

Neidle jakaa väittelyn olennaiset taitoalueet *tyyliin, sisältöön ja strategiaan* seuraavasti.

Tyyli

Tyyli tarkoittaa argumentoinnin tapaa. Sisällöllä ja strategialla ei päästä pitkälle, jos argumentointi ei ole luotettavaa ja vakuuttavaa. Tyyliässä on monta osa-aluetta seuraavasti:

Nopeus. On tärkeää puhua niin nopeasti, että vaikuttaa älykkäältä, ettei ajatuksen pukeminen sanoiksi tuota tuskaa, mutta kuitenkin niin hitaasti, että puhe on ymmärrettävää ja helppoa seurata.

Äänensävy. Sävyyn vaihtelevuus tekee esityksestä mielenkiintoisen, mutta esimerkiksi sarkastista sävyä kannattaa käyttää varoen.

Äänen voimakkuus. On tarpeen puhua riittävän lujaa, mutta äänen voima on syytä harkita tarkkaan kontekstin mukaan. Selvä myös on, että huutamalla ei väittelyä voiteta.

Puhetapa. Selkeä ääntäminen on luonnollisesti oleellista. Voimakasta murteella puhumista on syytä välttää, ja jos väittelijän normaali puhetapa on nopea, myös siihen pitää kiinnittää erityi-

VI VÄITTELYT SUOMESSA

VÄITTELY OPETUSSUUNNITELMISSA JA OPPIKIRJOISSA

Tätä kirjoitettaessa koulunuudistuksen kierros on parhaillaan käynnissä. Perusopetusta koskeva ehdotus uusiksi valtakunnalliseksi tavoitteiksi ja tuntijaoksi on julkistettu, mutta lukion osalta on olemassa vasta ensimmäinen alustava kehittämismietintö.¹ Kriittisen ajattelun ja argumentaatiotaitojen kannalta perusopetuksen tuntijakotyöryhmän ehdotus vaikuttaa lupaavalta. Sivistystehtävä ja sivistyksen olemus on jäsennetty siinä viideksi ryhmäksi ”kansalaisen taitoja”. Niistä ensimmäinen on ”ajattelun taidot”, joihin kuuluvat seuraavat:

- ongelmanratkaisu, päättely, argumentointi ja johtopäätösten teko;
- kriittinen, analyttinen ja systeminen ajattelu;
- luova ja innovatiivinen ajattelu.

Työryhmä esittää, että ”kansalaisen taidot tulee sisällyttää perusopetuksen yleisiin tavoitteisiin sekä oppiainekokonaisuuksien ja oppiaineiden tavoitteisiin johdonmukaisella tavalla” ja niiden ”tulee konkretisoitua opetuksen sisällöllistä suunnittelua ja opetuksen toteutusta ohjaavissa periaatteissa kansallisella tasolla sekä

paikallisessa opetussuunnitelmatyössä ja ennen muuta opetuksen kehittämisessä ja toteuttamisessa². Ehdotusten perustana on entistä selvempi näkemys siitä, että tietosisältöjen opettamisesta on painopistettä siirrettävä tiedon kriittisen soveltamisen eli ajattelun ja ilmaisun taitoihin:

”Ihmiset tarvitsevat yhä enemmän tietoon liittyviä taitoja. Kykyä etsiä tietoa oikeista lähteistä, löytää esille tietoa oikeilla kysymyksillä, erottaa tosiasiat fiktiosta, tunnistaa todet tosiasiaväitteet epätosien joukosta, arvioida kriittisesti informaation ja sen pohjalta syntyneen tiedon luotettavuutta, perusteita ja merkityksellisyyttä eri konteksteissa, yhdistää, jäsentää ja jalostaa eri lähteistä koottuja tiedon osia ja luoda uutta tietoa, käyttää tietoa rationaalisen harkinnan ja päätöksenteon pohjana. Näiden taitojen merkitys korostuu kaikissa oppiaineissa ja opiskelun eri alueilla. Tieteellinen ja filosofinen lähestymistapa pyrkii hahmottamaan systemaattisia tiedon kokonaisuuksia, jotka auttavat hallitsemaan tiedon tulvaa.”³

Jos nämä periaatteet ovat edelleen mukana varsinaisessa opetussuunnitelmien uudistamistyössä, on selvää, että kriittiseen ajatteluun, argumentaatioon ja tiedonkriittikkiin kannustavat työtävät – kuten väittely – saavat aiempaa tukevamman jalansijan myös peruskoulussa.

Väittely on viime vuosikymmeninä päässyt toisinaan mukaan lukion valtakunnallisiin äidinkielen opetussuunnitelmiin. Lukioiden kurssimuotoisessa opetussuunnitelmassa vuodesta 1981 väittely kuului äidinkielen 4. kurssiin ”Kieli ja kirjallisuus vaikuttajina”. Vaikuttamiskeinojen tarkastelun teemoina opetussuunnitelma luetteli argumentoinnin, semanttiset suhteet, arvostelmat, päätelmät, tosiasiat, piilosisällön ja ulkoiset tekijät. Kielenkäyttötaitojen harjoittelusta mainittiin ohjelmapuhe, neuvottelu ja väittely. Opetusjärjestelyistä todettiin, että kurssin aikana pyritään kehittämään kriittistä ajattelua ja kykyä itsenäisiin kannanottoihin, joita opetellaan perustelevaan ja puolustamaan.⁴ Kurssin nimi ja määrittely pysyivät samoina vuonna 1985 annetuissa yhtenäisissä lukion opetussuunnitelman perusteissa, ja kurssin päätehtävän

sofian opettajien ohella soveltaneet väittelyä, ja myös luonnontieteiden didaktiikassa on toisinaan kannustettu sen käyttämiseen.²¹ Lisäksi väittelyä on käytetty menestyksellisesti vieraiden kielten opetuksessa, ja silloin sen kommunikaatioluonne ja kielitajun oppiminen korostuvat. (Ks. liite 10.)

Kokonaisopetuksen toteutuminen ja oppiaineiden ja -aiheiden integraatio ovat yhä tärkeämmäksi tulleita tavoitteita, joita väittely vahvasti tukee. Väittely on kokonaisvaltaisesti tiedon ja ajattelun osa-alueita aktivoivaa, joten kaavamaiset rajat ylittyvät luontevasti. Annetun aiheen käsittely laajenee väittelyssä lähes vääjäämättä eri opinaloja syntetisoiviksi näkökulmiksi. Myös kielellisten ajattelu- ja vaikutustaitojen kehittyminen on nykyisin kouluopetuksen yleisten tavoitteiden keskiössä, ja siitä on kiistan etu kaikilla aloilla.

Edellä on viitattu vain lukion opetussuunnitelmiin ja oppikirjoihin, sillä kouluväittelyt ovat Suomessa tulleet tutuiksi lähinnä lukioasteella. Näkemyksemme mukaan väittely sopii yhtä hyvin myös muihin oppilaitoksiin peruskoulusta toisen asteen ammattiliseen opetukseen, ammattikorkeakouluihin ja yliopistoihin.

Dialogi ja debatti

Nykyisessä opetuskirjallisuudessa esitetään toisinaan yksinkertaistava vastakkainasettelu ”dialogin” ja ”debatin” välillä: väittely nimetään vastakohtaksi humanistisesti tulkitulle yhteis-toiminnalliselle oppimiselle tai niin sanotulle dialogiopetukselle.²² Tällöin dialogi määritetään yhteisymmärrystä ja totuutta etsiväksi, kuuntelemiseen kannustavaksi, erilaisuuden ymmärtämistä ja suvaitsevaisuutta tukevaksi ja avoimeksi toimintamuodoksi. Debatti puolestaan kuvataan vastakkainasettelua ja kilpailumieltä ruokkivana, totuudesta välittämättömänä ja suljettuun lopputulokseen pyrkivänä kamppailuna.

Tällaisen karikatyyrin rakentaminen on opetusmenetelmien käytännön soveltamisen kannalta paitsi epähistoriallista, myös

harhaanjohtavaa. Epähistoriallisuus korostuu etenkin silloin kun dialogiopetus rinnastetaan ”sokraattiseen dialogiin”. Alkuperäinen sokraattinen dialogi oli yksi muoto antiikin dialektista opetusperinnettä – kuten historialuvussa esiteltiin – ja muistutti kysymys–vastaus-rakenteeltaan enemmän väittelyn myöhempää opetuskäyttöä kuin joitakin nykyisiä humanistisia ajatuksia opetuksen dialogisuudesta.²³ Sokraattinen dialogi on siis yksi väittelyopetuksen juurista.

Kun väittelyä käytetään pedagogisesti punnitulla tavalla, sen avulla saavutetaan muun muassa seuraavia tärkeitä opetuksen tavoitteita:

- motivointia;
- pohjatietojen kokoamista ja tiedonhankinnan taitoja (valmisteluvaiheessa);
- eri näkökulmien havaitsemista ja toisten näkökulmiin asettumista;
- argumenttien analyysia ja niiden heikkouksien havaitsemista (myös omassa ajattelussa);
- ajattelu-, argumentaatio-, puhe- ja esiintymistaitojen kehittymistä;
- kuuntelu- ja keskustelutaitojen kehittymistä.

Tavoitteissa ei ole mitään vastakkaista dialogiselle opetusajattelulle tai dialogiopetuksen monille menetelmille. Dialogilla on keskeinen asemansa opetuksen filosofis-humanistisena asenteena ja muotona. Yhtä lailla väittelyllä on paikkansa menetelmänä, jota voi käyttää osana lähes millaista opetuksen kontekstia ja kokonaisuutta tahansa. Laajemmassa pedagogisessa katsannossa dialogi ja väittely sopivat yhteen ja täydentävät toisiaan.²⁴

Joukkueväittely puolestaan on yksi yhteistoiminnallisen oppimisen muodoista. Se ei ole yhteistoiminnallisuuden vastakohta, niin kuin joskus väitetään.²⁵ Väärinkäsityksiä on muitakin. Opetuksen ryhmädynamiikassa väittely ei suinkaan korosta konflikteja, vaan se on omiaan antamaan välineitä näkemyserojen ymmärtämiseen ja rakentavaan käsittelyyn.

Liite 1.

Vastakkainasettelujen didaktiikka ja dramatiikka

Kieran Egan (1988) on kehittänyt kirjassaan *Teaching as Storytelling* opetusmenetelmää, joka perustuu vastakkaisuuksien varaan jännittyvään kerrontaan. Menetelmä toimii myös abstrakteja käsitteitä opetettaessa. Kerronnallisen tai dramaattisen vastakkainasettelun kautta opetettava kokonaisuus voi olla minkä laajuinen tahansa, aiheesta ja tavoitteista riippuen. Opettaja voi suunnitella kokonaisuuden vastaamalla seuraavaan kysymysrunkoon, jonka aihe-esimerkiksi on valittu opetusteema ”Todellisuuden perimäinen luonne”.

1. Merkityksen määrittäminen:

– Mikä on aiheen ydin? Mikä on keskeisin asia, joka pitäisi oppia?

Esimerkkiteemassa ”todellisuuden perimmäisestä luonteesta” oppitavoitteita voivat olla: (a) oppilaat ymmärtävät, että kysymys on aito, tavallaan myös ratkaisematon ongelma tieteessä, filosofiassa ja uskonnoissa, (b) oppilaat ymmärtävät, että vastauksilla on merkittäviä vaikutuksia näkemyksiin ihmisestä ja itsestämme, (c) oppilaat huomaavat, että vastakkainasettelu on ehkä epätydyttävä tapa käsitellä ongelmaa.

– Mikä aiheessa on affektiivisesti eli tunnevoimaisesti kiinnostavaa oppilaiden kannalta?

Kiinnostavaa on esimerkiksi, että tavallisillakin ihmisillä on erilaisia näkemyksiä asiasta ja näkemykset ovat vaihdelleet läpi aatehistorian. Kiinnostavaa on myös, että kiista voi vaikuttaa katsojasiimme ja moraalikäsitteisiimme eli siihen, miten elämme.

2. Binaarisen vastakkaisuuden löytäminen:

– Mikä mieleenpainuva vastakkainasettelu tavoittaisi kiistan ytimen?

Liite 2.

Päämääräpeli: perustelujen ketjutus

Harjoituksen tehtävänä on tuoda esiin toiminnan perusteluketjuja ja johdattaa pohtimaan perimmäisiä tavoitteita. Perustelujen ja tutkittaessa huomataan, että niillä on syvenevä suhde toisiinsa nähden. Mitä syvemmälle perustelujen ketjussa edetään, sitä lähemmäs päästään niitä perusarvostuksia, joihin viime kädessä tukeudumme.

Jokainen osallistuja tarvitsee paperiarkin ja kynän.

1. Kierros. Jokainen kirjoittaa aluksi paperiin seuraavan mallin mukaisen alun lauseesta, joka koskee jotakin todella tehtyä ratkaisua tai valittua toimintaa. Esim.:

Olen tullut oppitunnille (tms.), jotta...

Sitten kukin miettii parhaaksi katsomansa täydennyksen lauseelle. Esim.:

Olen tullut oppitunnille, jotta...

...saan kurssista suoritusmerkinnän. (Tms.)

2. Kierros. Jokainen antaa paperinsa rivissä seuraavalle. Kukin miettii saamansa lauseen loppuosalle täydennyksen ensimmäisen lauseen tapaan:

Saan kurssista suoritusmerkinnän, jotta...

...kaikki pakolliset kurssit tulevat suoritetuiksi.

(Edeltävän lauseen voi aina myös muuttaa halua tai pyrkimystä koskevaksi: Haluan saada kurssista suoritusmerkinnän, jotta...)

3. Kierros ja siitä eteenpäin. Jatketaan samalla tavalla kuin edellä useita kierroksia. Edeltävä lause kannattaa taistaa paperin taakse näkymättömiin, niin että ketjusta näkyy vain kulloinkin tarvittava viimeisin lause. Jälleen paperin saanut siirtää edellisen lauseen lopun uuden lauseen aluksi ja kirjoittaa haluamansa täydennyksen:

Kaikki pakolliset kurssit tulevat suoritetuiksi, jotta...

Liite 5.

Opiskelijoiden johdattaminen luovaan ajatteluun

Yleinen ongelma argumentoinnin opetuksessa on, kuinka johdattaa opiskelijat luovaan ajatteluun ristiriitaisten aiheiden käsittelyssä. Luova ajattelu tarkoittaa prosessia, joka johtaa minän (egon) ja vallitsevan maailmankuvan rajojen ulkopuolelle siten, että tavoitetaan uusi näkökulma tunnettuun aiheeseen tai keksitään tuntemattomia aineksia. Ihmisen taipumus on kuitenkin pysyä tuttujen rajojensa piirissä. Siksi opiskelijat yleensä argumentoidessaan referoivat suoraan aikaisempia tutkimuksia ja pysyttelevät turvallisissa, yleisesti tunnetuissa mielipiteissä. Opettajatkin usein määrittelevät argumentoinnin aiheen oppilaan lähipiiristä. Tulisi kuitenkin huomata, että persoonallisten aiheiden ohella on olemassa myös laajempia sosiaalisia ja metafysisiä kysymyksiä, jotka koskettavat meitä kaikkia.

Seuraavaa menetelmää voidaan käyttää hyväksi opettaessa opiskelijoille luovan ajattelun prosessia:

1. Ensin on hyödyllistä keskustella mielipiteiden luonteesta ja mistä ne ovat peräisin. Opiskelijoille jaetaan lomake (ks. liite 6), jossa heitä pyydetään valitsemaan mikä tahansa kiistanalainen aihe ja kirjoittamaan mielipiteensä siitä. Opiskelijaa pyydetään pohtimaan kaikkia niitä älyllisiä ja tunteeseen pohjautuvia seikkoja, jotka ovat hänen mielipiteensä takana.

2. Sen jälkeen lomakkeet kerätään ja sekoitetaan. Jokaiselle opiskelijalle annetaan niistä yksi. Opiskelijan tehtävä on vastustaa mielipidettä, joka lomakkeessa on esitetty. Hän saa tosin valita, vastustaako asiaa täysin vai vain osittain. Opiskelija voi siis joutua omaksumaan itselleen vieraan kannan.

3. Kun opiskelija on saanut lomakkeen, hän saa haastatella sitä opiskelijaa, jonka lomakkeen on saanut. Näin lomakkeessa mielipiteensä esittänyt opiskelija voi selvittää kantaansa ja kertoa